

DENGSAZIYA KURMANCÎ Û PIRSYARA NÎŞANKIRINA DENGÊN DERÎ ALFABEYA STANDART A LATÎNÎ

Dr. Zafer AÇAR

zafer13acar65@gmail.com

KURTE

Di zimanê kurdî de yek ji niqaşa herî girîng di derbarê dengsaziyê de, nîşankirina dangan û tîpan e ku hê jî ev niqaş didome. Digel bikaranîna alfabeyên cuda, bikaranîna dangan di nivîsê de pirsiyarek e û bi tesbîtkirina dengên deverî ev pirsiyar û raberîya ser wan dê berdewam bikin.

Di kurmacî de dengên standart ên nîşankirî, yê heyî lê bêtîp û yê deverî ku bi lêkolînên ser devokan dertên der; dê dengên kurmacî, awayê nîşankirin û tîpandina wan diyar bikin û dê sînorê dengsaziya kurmacî nîşan bidin.

Me jî di vê xebata xwe de bal kişand ser heşt dengên kurmacî yê derî alfabeya latînî; me li ser nîşankirina wan jî hin xebatên berê mînak nîşan dan û me bixwe jî ew bi hin nîşanan diyar kirin. Herwiha armanceke vê xebatê jî ew e ku; dixwaze giringiya sazkirina alfabeyeke dangan nîşan bide.

Peyvên Sereke: Dengsazî, Dengsaziya Kurmacî, Nîşankirina Dangan

ÖZET

Kürt dilinde fonetik alanında önemli tartışma konularından biri de seslerin ve harflerin işaretlenmesi konusudur ve bu tartışma devam etmektedir. Farklı alfabelerin kullanılmasının yanında, yazıda seslerin kullanılması sorunu yöresel seslerin tespitiyle bir sorun ve tartışma olarak devam edecektir.

Kurmaci Kürtçesinde işaretlenmiş standart sesler, var olan ama harflendirilmemiş sesler ve araştırmalarla ortaya çıkacak sesler; Kurmaci sesleri, işaretlendirme ve harflendirme biçimlerini gösterecek ve Kurmacinin fonetiğinin sınırlarını belirleyeceklerdir.

Biz de bu çalışmamızda Kürtçe (kurmacî) alfabede yer almayan sekiz tane sese dikkat çektik; bu seslerin işaretlenmesi konusunda daha önce yapılan çalışmalardan örnekler sunduk ayrıca işaretleme konusunda kendi tesbitlerimizi de belirttik. Diğer taraftan bu çalışmanın bir amacı da bir ses alfabesini tesbit etmenin önemine dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Ses Bilgisi, Kurmacinin Fonetiği, Seslerin İşaretlenmesi

ABSTRACT

In Kurdish phonology one of the important matters of debate is marking voices and letters and this debate is going on. Besides the use of different alphabets, the issue of using voices in writing has become a problem with the detection of local voices and this debate will continue.

Standart voices marked in Kurmanji Kurdish, the voices that are available but not shown with a letter and the voices that will appear through researches will show the forms of marking and lettering and will determine the limitations of Kurmanji phonetics.

In the present study, we aimed to draw attention to eight sounds that do not exist in Kurdish (kurmancî) alphabet; presented examples from previous studies conducted on marking these sounds, and stipulated our own determinations in marking these vowels. On the other hand, another objective of the present study was to draw attention to the significance of determining a vocal alphabet.

Keywords: Phonetics, Kurmanji phonetics, Marking of sound

DESTPÊK

Di kurdî de pîrbûna alfabeyan, tîpandin û nîşankirina dengên û navlêkirina cîderkên dengên kêşeyek e ku hêj li ser van mijaran gengeşî hene. Ji bilî dengên nîşankirî yên kurmancî dengên ku nehatine nîşankirin li gorî herdu alfabeyên erebî û latînî diguherin. Di alfabeya latînî ya kurmancî de dengên bêtîp ji alfabeya erebî ya kurmancî zêdetir in. Bo nimûne; ji her heşt dengên mijara xebata me (“h/ح”ya qirikî, “ğ/غ”ya qirikî, herçar dengdarên nehilmî “ç, k, p, t,” “l”ya lertzok û “r”ya bişid), herdu dengên qirikî h/ح û ğ/غ di alfabeya erebî de hene, herwiha “l”ya lertzok û “r”ya bişid bi sembola “v” tê nîşankirin ku wê simbolê bi tîpên “l”ya normal û “r”ya normal ve datînin. Tenê di alfabeya erebî de herçar dengên nehilmî cî nagirin.

Di alfabeya kurmancî ya latînî de 31 tîp hene. Ji van 8 heb dengdêr 23 heb jî dengdar in. Ji bilî van 31 dengên nîşankirî hin deng jî hene ku di alfabeya latînî de berdêlî wan tîp tunene ku ew tîp ev in; Dengdêrên eynî(ع), dengdarên nehilmî “ç, k, p, t,” “h/ح”ya qirikî, “ğ/غ”ya qirikî. Ji bilî van dengên ku li ser niqaş hatine kirin jî hene wekî; “r”ya lertzok û “l”ya bişid. Ji bilî van dengên navborî, hin dengên kurmancî ên deverî hene ku hinekên wan bi lêkolînên ser devokan hatine/tên tesbîtkirin.

Em ê di vê xebata xwe de berê xwe bidin dengên standart ên kurmancî, ji navlêkirinên berê xwe sûtê bigirin, di derbarê nîşankirina dengên derî alfabeyê ya latînî de, ku li jor me behs kiribûn, em ê fikr û tesbîten xwe der bibirrin.

Xebatên li ser zimanê kurdî ji Maurizio Garzonî vir de dewam dikin. Xweser jî li ser rêzimana kurdî gelek xebat hatine kirin û hinekên wan li ser dengên kurdî û dengsaziya kurdî zêdetir sekinîne. Xebatên ser dengsaziya kurdî yê pêşîn piranî wekî beşek ji rêzimana kurdî hatine kirin. Nimûne; xebata Celadet Bedirxan û Roger Lescot (Bedirxan & Lescot, 2011), xebata Thackston (Thackston, 2006: 1-6) xebata Qanatê Kurdo (Kurdo, 2013) û xebata Sadiq Bahaeddînê Amedî (Amedî, 2012) çend ji van xebatan in ku bi dirêjahî ser dengsaziya kurdî sekinîne. Ji bilî van xebatan, xebatên wekî tez ên ser dengsaziya kurdî van demên dawî êdî zehf tîr kirin ku ew piştî xwe didine berhevokan û analîzên xwe li ser wan dikin.

Di zimanekî de hemî deng dikarin bi tîpan neyên nîşankirin lewre hem piranî deng ji tîpan zêdetir in hem jî li gorî zarave û devokên zimên, deng dikarin kêma zêde bibin. Ji ber wî jî dema deng hatin tesbîtkirin ji bo standardek bê girtin divê li ser nîşankirina deng lihevkirineke giştî pêk were, yan na ew ê li ber lêkolîneran bibe kêşeyeke mezin. Wekî mînak îro di tirkî de ev kêşe heye ku lêkolîner jê bêzar in û rîya standarda alfabeya dengên digerin. Bi tevî dengên alfabeya tirkî, heta niha di devokên Tirkiyê de 133 deng (48 dengdêr, 85 dengdar) hatine tesbîtkirin (Demiray, 2008: 203) ku ji van dengên hinek; bi dengêkî lê bi çend nîşanan, hinek; bi çend dengên lê bi heman nîşanê hatine nîşankirin (Demiray, 2008: 209).

Ji bo ku xebatên ser dengsaziya kurdî hêj nû ne û teknolojiya nasîna dengên pêş ketiye dema me xebatek li ser dengsaziyê kir divê pêşî corpus/bingeheke me hebe ku em ser bixebitin ku ew jî zêdetir metnên berhevok ên devokan in, paşê jî bo ku em tesbît û tesnîfên rast bikin divê em ji teknolojiyê sûtê bigirin. Ev teknolojiya nasîna dengên jî di hin programên kompîtûrê yê wekî; *Nero*, *Wavesurfer* de hene ku dikare jê bê îstîfadekirin herwiha programa Praat jî heye ku di laboratuwarên fonetîkê de jî bo analîzkirina dengên jî programên din pêşketîr e (Küçük, 2016: 1-15).

Lêre, divê em vê jî bêjin ku ji bo em vê teknolojiyê îstifade bikin hin zehmetî li ber me hebûn. A pêşîn; ji bo vî karî divê beşên zimannasiya kurdî yê serbixwe hebin û di zanîngehan de laboratuwarên dengên hebin ku beşên kurdî; digel bi îstifadeya xebatên zimanên din bikarin bi vê teknolojiyê karê dengnasiyê bikin. A duwem; ji hemî deverên her zaravayekê divê berhevok hebin ku lêkolîner bikarin ser bixebitin. Bo nimûne; em niha nizanin çend dengên kurmancî hene yan jî dengên heyî gelo di hemî deveran de hevpar in an na?

Dengsaziya Kurdî

Ji zanista ku li ser çêbûn, guherîn, lêkolîn û şopandina dengên dixebite re dengzanî tê gotin (Öcek, 2014: 21). Dengzanî hemî rewşên dengên ên wekî; guherîn, dariştin, ketin, racivîn, kewyan û wd. lêdikole û şaxeke zimanzanî ye.

Dengzanî heke zimanekî tenê ji aliyê dengên wê ve lêdikole wekî dengsazî tê navandin. Dengzanî hemî dengên dinyayê bi tevahî dike mijara xwe, di hemî zimanan de xalên hevpar, rûdan û qanûnan lêdikole (Aksan, 2009: 26).

Îro dengzanî vediqete gelek şaxan ku wekî; “Dengzaniya Gotinî, Dengzaniya Bihîstinî, Dengzaniya Akustîk, Dengzaniya Fیزیolojîk, Dengzaniya Azmûnî û Dengzaniya Giştî” (Aksan, c.II., 2009: 11) şaxên wê hene.

Deng, di zanista fîzîkê de wekî rûdaneke demborî ye ku bi lîzê ve pêk tê. Dema têlek an jî cismekî ku ji herdu aliyê wî ve hatiye rakîşandin bi lêdanekê ve deng derdixe ew deng; tevgera lerizandinê ya di hewayê de ye ku bi pêlên dengê ve tê bihîstin (Aksan, c. II., 2009: 12). Di ziman de jî: “Bayê ku ji pişik mirov derdikeve diçe zengilorê, li vir bizavekê dide ta ango jiyên deng; ew deng bi alîkariya qirik, lêv, diran, ziman, arîkê dêv û difina mirov dirûvekî digire.” (Tan, 2011: 36).

Deng/fon wekî bingeha axaftinê û ziman e ku dengê pênasekirî wekî *fonem* tê zanîn. Peyva *fonem* jî *phonema* ya grekî tê ku di wateya deng de ye. Ev peyv wekî termeke dengzanî ye di sala 1870an de Jan Baudouin de Courtenay ji cihana zanîna re daye nasandin ku peyv wî xwendekarên wî *teoriya fonemê* pêş xistine (Demirci, 2011: 359-366). Bi qasî ku tê zanîn heta niha li gorî IPA (International Phonetic Alphabet/Alfabeya Fonetîk a Navneteweyî) di zimanên cihanê de ji 100î zêdetir fonem hatine tesbîtkirin. Di xebatên dengzanî de dema dengê wekî fonem bê pênasekirin, ew di navbera du dabeşan de tê nîşandan, mînak; fonema “a” wekî /a/ ye. Alofon jî şeweyeke cuda ya dengê di devoka zimanekî de ye ku ew cure deng, cudatiyekê di wateyê de pêk nayne. Ew jî bi kevana rastkoşe tê nîşandan, mînak; alofona “a” wekî [a] ye. Li aliyekî din fonem bi tîp/grafîmanên nîşandan, bi wan morfem bi morfeman jî peyv tene pê.

Dengên Kurdî

Di alfabeya kurdî de wekî tê zanîn 31 tîp hene. Ji van 8 tîp dengdêr û 23 tîp jî dengdar in.

Alfabeya kurdî alfabeyeke ne fonetîk e lewre jî bo her dengê tîpek nehatiye danîn. Ji bilî 31 tîpên alfabeyê hin deng hene ku di alfabeya erebî de beramberî wan tîp hene lê di alfabeya latînî de tunene. Dîsa hin deng jî hene ku di herdu alfabeyan de jî wekî tîp nehatine nîşankirin. Di alfabeya latînî de dengên bê tîp ên sereke gava ku tîp bikaranîn ji girêdana peyvnan

û tevayiya hevokê tên fêmkirin. Hin ji van xasî kurdî ne hin jî ji zimanên biyanî ketine nava kurdî.

Ji bo ku em di nivîsandinê de bikaranîna dengên derî alfabe ya kurdî ya standart bizanin divê pêşî em li alfabe yê latînî yê pêşîn binêrin bê ka ew deng wekî tîp di wan de hatine bikaranîn an na.

Nîşankirina Dengan di Alfabe yê Latînî-kurmancî de

Wekî ku tê zanîn yekemîn alfabe ya latînî ya kurmcancî di sala 1928an de ji aliyê Îsahak Marogûlov û Erebe Şemo ve hatiye amadekirin. Salek şûnde wan alfabe ya xwe bi guherandina hin karakteran nû kirin. Di alfabe ya wan de çendî hin karakterên kirîlî hebin jî alfabe ya wan wekî alfabe ya pêşîn a latînî-kurmancî tê qebûlikirin ku wan bi vê alfabe yê kitêbeke bi navê; *Xə-xə hînbûna xəndûna nîsara kîrmancî* (Xwe-xwe hînbûna xwendina nivîsara kurmcancî) weşandine (Xelîl, 2016). Dema em li alfabe ya Marogûlov û Şemoyî dinêrin em dibînin ku herçar dengdarên nehilmî û “ğ/ġ” ya qirikî cî digirin. Dengên alfabe ya wan wekî li jêr e:

“a, b, c, ç, d, e, ə, f, g, ɣ, h, i, ɪ, j, k, r, l, m, n, o, ɒ, w, p, n, q, ɟ, s, ʃ, ɬ, t, u, y, v, x, z, z.” Paşê wan alfabe ya xwe reforme kir û ev şikil dayê:

“A a, Bb, Cc, Çç, Ğğ, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Qq, Hh, Ğğ, Ii, Jj, Kk, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Pp, Qq, Rr, Ss, Şş, Tt, Tt, Uu, Ūū, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz, Zz, Bb”

Wekî ku ji alfabe ya wan diyar dibe wan herçar dengdarên nehilmî ji rêzê wekî; “Ğğ, Kk, Pp, Tt”, tîpa ġ/ġ wekî “Qq” û tîpa ɣ/ɣ jî wekî “Hh” nîşan kirine. Lê ji bo herdu dengên “r” ya lertzok û “l” ya bişid tu tîp nehatine nîşankirin.

Li aliyekî din di Hawarê de Celadet Bedirxan li ser nîşankirin û tesbîtkirina tîpan disekine, behsa herçar dengên nehilmî dike û dibêje hewce nîne ji bo her dengê tîpek bê danîn. Herwiha ew ji bo dengên “ɣ, ɟ, ġ” yê ku di alfabe ya erebî de hene nîşana duxalê; “ ” pêşniyar dike. Bo nimûne; wî ji bo tîpa (ġ) tîpa x̣ û ji bo tîpa (ɟ) jî tîpa ħ bi kar anîye (Bedirxan & Lescot, 2011: 18). Lê paşê wî ew terikandiye û di şiklê dawî ya alfabe ya kurdî de cî nedaye van herdu tîpan.

Di alfabe ya latînî- kurmcancî ya standart de tîpên kurdî yê di kurmcancî de wekî deng hene lê di alfabe yê de nehatine nîşankirin ev in:

1. Dengdêrên eynî (ɣ) yê ji dengdêrên “a, e, i, î,” çêdibin. Li hin deveran tîpên ‘u’ û ‘o’ jî bi dengê eynî ve tîpên bikaranîn û peyvên bi wan jî tîpên dîtin. Mînak: “ ‘orîn, ‘urf û ww.
2. Dengdarên ne hilmî yê “ç k, p, t,” dengdara “r” ya lertzok, dengdara “l” ya bişid, dengdarên qirikî “ğ”(ġ) û “ɣ”(ɣ).

Dema em li alfabeya fonetîk a navneteweyî IPA'yê dinêrin em dibînin ku ew alfabe hem dengên tîpên alfabeya latînî dihewînin hem jî dengên ku di alfabe de wekî tîp nehatine nîşankirin têde cî digirin. Lê ev alfabe ji bo bikaranîna alfabeya dengan a kurdî vê gavê ne li cî ye. Lewre divê pêşî dengên hemî deverên kurdî bîn diyarkirin, li ser alfabe de dengan niqaş û xebat bîn kirin, heta ji teknolojiyên dengnasyê bê îstîfadekirin, dûre li ser alfabe biryar bê dayîn. Dîsa Kurdish Academy¹ jî alfabeya yekgirtû ya bi hersê alfabe kurdî; -erebî, latînî, kîrîlî- diyar kiriye û têde kurmancî-soranî, berawirdkirî, hemî dengên sereke yên kurdî cî digire. Ev alfabe jî bi kêşe ye. Nimûne, dengên nehilmî yên tîpên “p, t, k” wekî; “ph, th, kh” bi kar aniye û “ç”ya nehilmî jî têde cî nagre. Hal ev ku dengên hilmî “p, ç, t, k” dirêj in û gava ji devê mirov dertên mirov bi dengê “h”yê dihesê (Tan, 2011: 40).

Di Hin Xebatên Rêzimanî de Nîşankirina Dengan

Di kurdî de ji bo bikaranîna dengên bê tîp danîna nîşanan an jî diyarkirina tîpan kêşeyek e ku hê jî hin nivîskar an jî weşan li gorî xwe van dengan bi tîpan diyar dikin an jî li ser hin tîpan nîşanan zêde dikin û wisa diyar dikin. Bikaranîna dengên bê tîp de; dengdêr, piranî bi nîşaneyên “ ‘ ”, dengdar jî; bi duxal, dabir, xêz an jî nîşaneyêke din hatiye kirin. Di berhema xwe ya Rêzimana Kurdî de Qanatê Kurdo di derbarê mijarê de hin agahiyan dide û bixwe jî ji bo dengên bê tîp nîşanên wekî “ ‘ ” û “ ’ ” bi kar tîne (Kurdo, 2013: 43-46).

Dîsa ji bo dengên nehilmî yên “p, ç, t, k” û “l”ya bişid û “r”ya stûr jî gelek niqaş hatine kirin û di weşanên cuda cuda de li ser van dengan nîşane hatine danîn. Wekî mînak di Kovara Hêvî de ev mijar ji bo “p, ç, t, k” û dengên “r”ya stûr û “l”ya bişid niqaş hatiye kirin (Hêvî, 1983: 10-16). Di heman berheme de dengên “p, ç, t, k” bi nîşana “ ’ ” wekî “p’, ç’, t’, k’ ” tîp nîşankirin û ji bo “r”ya stûr jî tu nîşan nehatiye danîn. Dîsa di berhema navborî de wekî biryar, sedema bikarneanîna pênc dengdarên navborî² yek bi yek tîpên diyarkirin. Li aliyekî din Qanatê Kurdo di berhema xwe ya Rêzimana Kurdî de berevajî nîşankirina Kovara Hêvî dike; “p, ç, t, k” wekî yên nehilmî û “p’, ç’, t’, k’ ” jî wekî yên hilmî diyar dike (Kurdo, 2013: 39).

Ji bilî van çend mînakên navborî, xebatên din jî hene ku tevî niqaşên ser dengsazî û tîpsaziya kurdî bûne. Di xebata xwe ya ser Devoka Filistanê³ de me jî di nîşankirina hinek dengan de da ser şopa pêşiyên, di hinekan de jî tesbît û nîşankirina xwe da pêş. Ê dengên ku di alfabe de nînin me wiha nîşan kirin (Açar, 2015):

¹ Malpereke înternetê ye û lêkolînên zanistî yên ser ziman û xweser jî ser kurdî dihewîne.

² Di kovarê de wekî biryar, “l”ya bişid wekî dengê hevpar ê kurmancî û soranî nayê dîtin.

³ Ev xebat wekî tez li ser dengsaziya devokeke kurmanciya bakur hat kirin ku di sala 2015an de li Zanîngeha Bîngolê di Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî de hat pejirandin. **Filistan**: Ji Bakurê Kurdistanê deverêke ku; dikeve navbera rîya Elcewaz (navçeya Bilîsê) - Erdîşê (navçeya Wanê) û Gola Wanê.

Dengdêrên bi dengê eynê(ع) çêdibin me dabir “ ‘ ” dan rexê wan ê çepê. Dengê “e”ya bieyn jî, ya wekî coddengdêr jî me dabir “ ’ ” da rexê wê yê rastê. Dengdarên ku di alfabe yê de tunene jî me wiha nîşan kirin: “Ç ya nehilmî wekî ç, p ya nehilmî wekî p, k ya nehilmî wekî k, t ya nehilmî wekî t, dengdara (ع) wekî ğ û dengdara (ح) jî wekî h” me nîşan kirin. Dîsa me r ya stûr wekî r nîşan kir û ji bo ku li deverê l ya bişid gelekî kêm tê dîtin me jêre tu nîşan daneynîn lê dema çiyên derbas dibûn me ew cot bi kar anîn û bi wî awayî me dengên xwe diyar kirin.

Ji bilî van dengên ku me li jor behs kirin li deverê bi qasî ku me tesbît kir dengê n ya stûr jî heye ku dengdareke pêşarîkî û difnî ye. Me ev deng jî wekî n di metnên xwe de diyar kir.

a. Dengdêr

Dengên ku gava derdikevin rastî tu astengiyê nayên û bi serê xwe xwedî dengê ne wekî dengdêr tîn navandin. Di alfabe ya kurmancî de 8 dengdêr hene. Ji van “a, ê, î, o, û” yên dirêj “e, i, u” jî yên kurt in. Herwiha ji dengdêran “a, e” nizm “i, î, ê, o, u, û” jî dengdêrên bilind in. Em dengdêrên kurdî li gorî cîderkên wan dikarin wiha nîşan bikin:

1. Dengdêrên pêşderkî : î, e, ê
2. Dengdêrên navderkî : i, u
3. Dengdêrên paşderkî : a, o, u

Li gorî vebûna dêv:

1. Nîvgirtî : î, î, ê, o, u, û
2. Vekirî : a, e,

Li gorî şiklê lêvan:

1. Rast : a, e, ê, i, î
2. Gilover : o, u, û

Em dikarin van dengdaran li gorî taybetiyên navborî wiha li ser tabloyê nîşan bidin:

DENG DÊR		LI GORÎ CÎDERKÊ DENG DÊR					
		Dengdêrên Pêşderkî		Dengdêrên Navderkî		Dengdêrên Paşderkî	
Li Gorî Vebûna Dêv		Nîvgirtî	Vekirî	Nîvgirtî	Vekirî	Nîvgirtî	Vekirî
Li Gor Şiklê Lêvan	Rast	î, ê	e	i			a
	Gilover			u		o, û	

1. Dengdêrên Kurmancî yên Standart

Li vir divê em vê jî bêjin; dengdêrên eynî “ ‘a, ‘e, e’, ‘i, ‘î, ‘u” paşderkî ne û ji van “ ‘i, ‘î, ‘u ” nîvgirtî, “ ‘a, ‘e, e’ ” jî vekirî ne.

b. Dengdar

Dengên bi alîkariya dengdêran dertên û bi serê xwe bilêvkirina wan zor in, wekî dengdar tên zanîn. Di kurmanciya standart de 23 dengdar hene. Em wan li gorî cîderkên wan dikarin wiha nîşan bikin:

1. Dengdarên lêvkî : b, p, m, w
2. Dengdarên diranlêvkî : f, v
3. Dengdarên diranî : s, z, d, t, n
4. Dengdarên pêşarîkî : ş, j, c, ç, r, l, y
5. Dengdarên arîkî û qirikî : g, k
6. Dengdarên qirikî : q, x, h,

Dîsa li gorî şêweyê derketina wan, em wan dikarin wiha nîşan bidin:

- b : cotlêvkî, girtiya nerm
- c : pêşderkî, girtiya nerm
- ç : hilmî, girtiya hişk
- d : girtiya nerm
- f : fizeka hişk
- g : girtiya nerm
- h : paşderkî, nîvdengdêr
- j : fizeka nerm
- k : hilmî, girtiya hişk
- l : rexkî
- m : cotlêvkî, difnî
- n : pêşderkî, difnî
- p : hilmî, girtiya hişk
- q : girtiya hişk
- r : lertzokî
- s : pêşderkî, fizeka hişk
- ş : fizeka hişk
- t : hilmî, girtiya hişk
- v : fizeka nerm
- w : nîvdengdêr

TUNCELİ
31 MAYIS 2020

- x : domdara hişk
 y : pêşderkî, nîvdengdêr
 z : fizeka nerm

Niha jî em van dangan li ser tabloyê li gorî cîderkên wan û şeweya derketina wan nîşan bidin:

DENG DAR		LI GORÎ CÎDERKÊ DENG DAR					
		Lêvkî	Diranlêvkî	Diranî	Pêşarîkî	Arikî, qirikî	Qirikî
LI GORÎ ŞEWÛYÊ DERKETINÊ DENG DAR	Fîzeka hişk		f	s	ş		
	Fîzeka nerm		v	z	j		q
	Lerzokî				r		
	Girtiya nerm	b		d	c	g	
	Girtiya hişk	p			ç	k	
	Rexkî				l		
	Difinî	m		n			
	Domdara hişk						x
	Nîvdengdêr	w			y		h

2. Dengdarên Kurmancî yê Standart

Ji bilî van dangan; dengên “p, ç, t, k” hem ji aliyê şeweyê derketinê hem jî ji aliyê cîderkê ve wekî yê hilmî ne, dîsa “r”ya lerzok wekî ya normal û “l”ya bişid jî wekî ya normal e. Li aliyekî din dengdara h/ç” fizeka nerm e û qirikî ye, g/ğ jî girtiya nerm û qirikî ye.

ENCAM

Deng di zimanekî de, piranî, ji tîpên alfabeya wî zimanî zêdetir in. Dema alfabeyek tê çêkirin mebest ew e ku ew alfabe fonetîk be, hemî dangan tede temsîl bike. Lê ev piranî ne mimkun e. Çi alfabeya erebî be çi ya latinî be dema kurdan alfabeyên xwe çêkirine bi kêşeya nîşankirina dangan re rû bi rû mane ku ev kêşe hê jî dewam dike.

Ji xebatên li dor alfabeyên pêşîn heta xebatên van salên dawîn dengên kurdî û nîşankirina wan her nîqaş li ser hatiye kirin. Îro lihevkirinek li ser dengên standart ên alfabeya latînî hebe jî di nîşankirina dengên derî alfabeyê de wekî ku jorê em ser sekinîn lihevkirinek tune.

Dengên kurmancî li gorî alfabeyên ku em bi kar tînin ji tîpan zêdetir in û di alfabeyên kurmancî yên standart de hemî deng cî nagirin. Alfabeya kurmancî ya latînî bi 8 dengdêr û 23 dengdaran tevayî 31 tîp e û heşt dengdarên kurmancî (“ç, k, p, t,” “h/ح”ya qirikî, “ğ/غ”ya qirikî, “r”ya lertzok û “l”ya bişid) û dengdêrên eynî(ع) yên ku li ser niqaş hatine/tên kirin nahewîne. Ji van dangan dengdêrên eynî piranî ji bêjeyên esilerebî ne. “h û ğ” yên qirikî jî em dikarin bêjin ku ji tesîra zimanên biyanî ya li ser kurdî ketine zimanê me. Her çiqas bêjeyên kurdî yên bi “h” hebin jî ew ji ber tesîra guherîna dangan pevguherîna “h>ğ”yê ye ku di teza me de mînakên wê hene. Mînak: “her gav> hergav, her ro> hero û ww.”

Dengdarên “ç, k, p, t,”yên nehilmî di kurmancî de berbelav in. Heçî “r”ya lertzok û “l”ya bişid in di soranî de zêdetir tîp bikaranîn lê di kurmancî de jî hene û “l”ya bişid çendî kême be jî “r”ya lertzok berbelav e.

Ji bilî van heşt dangan dengine din jî hene ku ji wan hinek hatine tesbîtkirin ku mimkun e hin dengên din jî hebin. Ji bo ku em hemî dengên derî alfabeyê yên hevpar û dengên devokî binasin û lêkolîner jê îstifade bikin em dikarin van xalên jêrîn pêşniyar bikin:

1. Divê em giringiyê bidin ser xebatên qadê û ji devokan berhevokan qeyd bikin.
2. Divê em ji teknolojiya dengnasyê îstifade bikin û ji kesên/saziyên di vî warî de xwedî tecrube ne sîd bigirin.
3. Piştî ku me qeyd deşîfre kirin divê em dengên derî alfabeyê nîşan bikin û li ser tîpandina wan alfabeyeke standart a dangan çêkin.
4. Bi van dangan; peyvên ku me berhev kirin em dikarin ferhengeke devokan jî amade bikin.
5. Bi xêra lêkolînerên qadê û berhevokan em dikarin atlaseke devokên kurdî çêkin.

Ev pêşniyar dikarin bîrê dirêjkirin lê divê em vê jî bêjin; ev xebata hanê divê wekî xebateke komî bê kirin. Beşeke kurdî yan jî heke bibe zanîngeh an jî fakulteyeke kurdî dikare vî karî baştir bike. Yan jî beşên kurdî dikarin vê xebatê wekî projeyekê jî organîze bikin. Herwiha ji bo niqaş û şêwêre komxebat an jî kongre jî dikarin bê li dar xistin.

Wekî gotina dawî divê em vê bêjin ku, eger ji bo nîşankirina dangan em li ser standardekê li hev nekin herkes dê li gorî xwe dangan nîşan bike û dê karê lêkolînerên dû xwe dijwar bike.

JÊDER

Açar, Zafer (2015), *Devoka Devera Filistanê*, Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Bîngolê, Bîngol.

Aksan, Doğan (2009), *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim*, c. I-II-III. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Amedî, Sadiq Bahaeddîn (2012), *Rêzimana Kurdî, Kurmanciya Jêrî û Jorî ya Hevberkirî*. Stenbol: Dîwan.

Aydoğan, İbrahim Seydo (2013), *Guman-1*, Stenbol: Lîs.

Badıllı, Kemal, “Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kürmançça Lehçesi)”, Ankara Basım ve Ciltevi, <http://mamosteye-zimane-kurdi.blogspot.com.tr/p/pirtuken-pdf.html>, di 10 Hezîran 2015an de pêwendî hat kirin.

Baran, Bahoz (2012), *Rêzimana Kurmancî*, Stenbol: Belkî.

Bedirxan, Celadet Alî (2010), *Bingehên Gramera Kurdmancî*, Stenbol: Avesta.

Bedirxan, Celadet & Lescot, Roger (2011), *Kürtçe Dililgisi (Kurmanci)*, ç. 5. Stenbol: Doz.

Demiray, Erdinç (2008), Ağız Araştırmalarında Transkripsiyon İşaretlerinin Kullanılması Sorunu. Turkish Studies, www.turkishstudies.net/DergiArama, di 14 Hezîran 2015an de pêwendî hat kirin.

Demirci, Kerim (2011), *Fonem Teorisinin Önemi Hakkında*, Turkish Studies, www.turkishstudies.net/DergiPdf Detay. Di 16 Hezîran 2015an de pêwendî hat kirin.

Hawar, Elfabêya Kurdî, hejmar 1- pdf, www.candname.hawarnet.org/.../hemu-hejmaren-kovara-hawar-b..., 20 Hezîran 2016an de pêwendî hat kirin.

<http://candname.hawarnet.net/2012/05/em-zimane-kurdi-binasin.html>, di 03 Hezîran 2015an de pêwendî hat kirin.

https://en.wikipedia.org/wiki/Kurdish_alphabets#cite_note-14, Di 25 Hezîran 2016an de pêwendî hat kirin.

<http://www.kurdishacademy.org/?q=node/454>, “Kurmanci Kurdish, A Reference Grammar with Selected Readings”. Di 10 Gulan 2015an de pêwendî hat kirin.

https://ku.wikipedia.org/wiki/Alfabeya_%C5%9Eemo-Marog%C3%BBlov

Kovara Hêvî. (1983) “Ziman” . www.worldcat.org/title/hevi-kovara-candiya..., Di 10 Hezîran 2015an de pêwendî hat kirin.

Kurmancî, (2009) (Hejmar 1-40, havîn 1987-bihar 2007) Rojnameya Enstîtuya Kurdî ya Parisê. Stenbol: Avesta.

Kurdo, Qanatê. (2013). *Rêzimana Kurdî*, Stenbol: Nûbihar.

Mahmoud, Barzo Omar (2016), *Şîrovekirineke Dengsazî û Fonolojî di Kurdiya Kurmancî de*, Teza Mastirê ya Zanîngeha Artukulu, Mêrdîn.

Ocek, Nezîr (2014), *Waneyên Rêzimana Kurmancî*, Wan: Sîtav.

Öpengin, Ergin & Haig, Geoffrey, “Regional variation in Kurmanji: A preliminary classification of dialects”, <http://www.kurdishstudies.net/407-983-2-PB-pdf>, Di 04 Sibat 2015an de pêwendî hat kirin.

Küçüker, Paki, “Fonetik Çalışmalar Ve Ağız Araştırmalarında Bilgisayar Ve Ses Programlarının Kullanımı” pdf.sakarya.edu.tr/ paki _küçüker, _v1.uluslar arası _türk _dil _kurultayı__fo...,12 Hezîran 2016an de pêwendî hat kirin.

Rashid Ahmad, Abdul-Majeed (1986), *The Phonemic System of Modern Standart Kurdish*, The University of Michigan.

Shojai, Behrooz (2000), *The Kurdish of Gilan*, Uppsala University Department of Asian and African Languages, Uppsala.

Tan, Samî (2011), *Rêzimana Kurmancî*, Stenbol: Enstîtuya Kurdî.

Xelîl, Têmûrê (2016), <http://diyarname.com/news.php?Idx=21186>, di 20 Hezîran 2016an de pêwendî hat kirin.

Zaid Mahmoud, Lanja (1994), *Kurdish Personal Affixes*, The University of Texas.

Zêrevan, Arif (1997), *Bingehên Rastnivîsandina Kurdiyê (Kirmancî)*. Stockholm: Nefel.

TUNCELİ
31 MAYIS 2020